

Mehmet Cavid Bey (1875-1926)

H. 1292 (M.1875) senesinde Selanik'te doğan Cavid Bey, Tüccar Receb Naim Efendi'nin oğludur. Babasını 10 yaşında kaybetmiştir. Şemsi Efendi İbtidai Mektebi ve ardından da Feyz-i Sıbyan Rüşdiyesi'ni Selanik'te tamamlamıştır. Bundan sonra İstanbul'da İdadi-i Mülki ve Mekteb-i Mülkiyye-i Şahane'de okumuş, 5 Ağustos 1896'da mezun olmuştur. Buradan mezun olduktan sonra ilk görevine 1896'de on dokuz yaşında 300 kuruş maaşla Ziraat Bankası idare-i merkeziyesinde başlamış, 1898'de Maarif Nezareti İstatistik Kalemine oradan da aynı nezaretin Merkez Muhasebe Kalemine nakledilmiş ve orada görev yapmıştır. 1898'de Ayasofya Merkez Rüşdiyesi'nin riyaziye (matematik) muallimliği uhdesine verilmiştir. 1899'da Maarif Nezareti Rüşdiye Mektepleri İdaresi Başkatipliğine getirilmiştir. Bu görevlerine ilaveten 1899'da Darulmuallim-i Aliye'de İlm-i Servet (İktisad) ve maliye dersleri okutmaya başlamıştır. 1902'de buraya başkasının atanmasından dolayı muallimlikten ayrılmış, devamsızlıktan dolayı Ayasofya Rüşdiyesi muallimlik görevine son verilmiş, aynı mektebin İdare Başkatipliğinden istifa etmiştir.

Bundan sonra Selanik'e giderek orada önce Mekteb-i Feyziye adlı lise seviyesindeki bir okulun müdürlüğünü yapmaya başlamıştır. Meclis-i Kebir-i Maarif'in 31 Temmuz 1322 (13 Ağustos 1906) tarihli kararı gereğince Selanik Mekteb-i İdadisi'ne İlm-i servet (iktisat) muallimliğine tayin edilmiştir. Kendisi Selanik'te muallim iken II. Meşrutiyet ilan edilmiştir. Selanik'te bulunduğu dönemde Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'nin teşkilatlanmasında ve Selanik Mason Locası bünyesinde çalışmalarda bulunmuştur. Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'nin İttihat ve Terakki ile birleşmesiyle 1907'de bu cemiyetin üyesi olmuştur. Tekrar İstanbul'a gelerek Mekteb-i Mülkiye'nin iktisat ve istatistik dersleri muallimliğine tayin olunmuştur. İstatistik derslerine devam edemeyeceğini bildirince bu ders uhdesinden alınmıştır. İttihat ve Terakki Cemiyeti içerisinde yer aldığı için 1908'de Meşrutiyet'le birlikte Selanik mebusluğuna seçilmiştir. Bu dönemde Ulum-ı İktisadiye ve İctimaiye Mecmuası'nda yazılar neşretmiş, ekonomik ve toplumsal sorunları ele almıştır.

Cavid Bey, 1908-1918 arasında üç seçim döneminde milletvekili olarak görev yapmıştır: 1908- 1912, 1912-1914, 1914-1918. Bunların ilk ikisinde Selanik mebusu olan Cavid Bey, Balkan Harbi sonunda Selanik'in Yunanistan'da kalması üzerine Çanakkale'den aday olmuş ve seçilmiştir. 31 Mart Hadisesi'nden sonra Sadrazam Ahmet Tevfik Paşa Meclis-i Mebusan Reisi Ahmet Rıza Bey ile oluşturdukları kabinede (Nisan 1909) Cavid Bey de Maliye Nazırı olmuşsa da İttihat ve Terakki kendilerine danışılmadan hazırlanan bu listeyi uygun görmediğinde göreve başlamadan istifa etmiştir. Cavid Bey kabineye giren ilk gerçek İttihatçı olarak ifade edilmiştir. Bundan sonraki siyasi hayatı İttihat ve Terakki'nin siyasi çizgisine paralel bir gelişim göstermiştir. İttihat ve Terakki, Ahmet Tevfik Paşa kabinesine güven duymadığı ve 31 Mart Vakası ile ilişkili gördüğü için bu kabinenin istifa etmesi gerektiğini düşünüyordu. Gerçekten de 5 Mayıs 1909'da Ahmet Tevfik Paşa Hükümeti görevden çekilmiştir. Bu kabineden sonra Hüseyin Hilmi Paşa'nın kurduğu kabinede (Mayıs 1909-28 Aralık 1909) Cavid Bey Maliye Nazırlığına getirilmişti. İbrahim Hakkı Paşa Hükümeti'nde de (24 Ocak 1910-28 Eylül 1911) aynı görevi yürütmüştür. Cavid Bey'in Maliye Bakanı olduğu bu dönemde Fransa'dan ve ardından İngiltere'den kredi almak için gösterdiği çabalar netice vermemiş ve nihayetinde Almanya ile 11 milyon altınlık bir borç anlaşması imzalanabilmiştir. Bağdat Demiryolu imtiyazına dair sert eleştirilerde bulunmuş, bu demiryolunun inşasının finansmanın yanlış ve Osmanlı Devleti aleyhine olduğunu belirtmiştir. Ayrıca Harbiye Nezareti'nin harcamalarının denetlenmesi gerekliliğini savunmuştur. Bu dönemde İttihat ve Terakki içerisinde teşekkül eden Hizbi Cedit grubunun İttihat ve Terakki'ye yönelik eleştirileri içerisinde Masonluk konusu ile alakalı olarak Cavid Bey de eleştirilmiştir. 1911 Ağustosunda Harbiye ve Maliye Nezaretleri arasında gerilim hat safhaya ulaşmış, Lynch Şirketi imtiyazı bardağı taşıran son damla olmuş, Cavid Bey Maliye Nazırlığı görevinden istifa etmiştir.

Bu istifasında Hizbi Cedit'in eleştirisi ve baskısı da etkili olmuştur. Ardından kurulan Sait Paşa Hükümetleri (30 Eylül 1911-31 Aralık 1911, 31 Aralık 16 Temmuz 1912) kabinesinde Maliye ve ardından Nafia Nazırı olarak görev yapmıştır. Kabinenin istifası üzerine Nafia Nazırlığından ayrılmıştır. Cavid Bey 11 Eylül-1 Ekim 1912 tarihleri arasında 20 gün hapis yatmıştır. Tanin'in kapatılması üzerine Cavid Bey Hüseyin Cahit (Yalçın) Bey'in kendisinin sorumlu müdür olarak kurduğu "Cenin" gazetesinde yazmışsa da gazete derhal kapatılmıştı. Hemen ardından Babanzade İsmail Hakkı Bey'in müdürlüğünde "Senin" gazetesi çıkarılmaya başlanmış ve bu gelişmeler üzerine Cavid Bey ve Hüseyin Cahit Bey Divan-ı Harb Mahkemesine çağırılmıştır. Sorgulamanın ardından 20 gün hapis cezası verilmiştir. İttihat ve Terakki'nin Babiali Baskını (23 Ocak 1913) sonrası Mahmut Şevket Paşa'nın sadrazamlığında iktidara gelmesiyle (24 Ocak 1913) yeniden Maliye Nazırı olmuştur. Mahmut Şevket Paşa Hükümeti döneminde Cavid Bey Fransa'ya gönderilmiştir. Bu seyahatin amacı gümrük vergilerini arttırmak, Fransız borsasına girmek, borç almak, kapitülasyonların kaldırılması ile Doğu Anadolu'da demiryolları inşası için Rusya'nın engellemelerinin izalesi için Fransa'nın arabuluculuğunu temin etmek idi. Bu günlerde Osmanlı maliyesi oldukça sıkıntılı bir dönemdedi. Cavid Bey bu dönemde mali idarenin yeniden örgütlenmesi, Maliye Nezareti'ne bağlı bir teftiş şubesi kurulmasını istemiştir. Mahmut Şevket Bey'in suikasta kurban girmesinden sonra Sadarete getirilen Said Halim Paşa'nın (13.6.1913-3.2.1917) kabinesinde de Cavid Bey Maliye Nazırı olarak görev almışsa da I. Dünya Savaşı'na giriş kararı üzerine istifa etmiştir. Bu süreçte Cavid Bey Fransa'daki görüşmeler ve girişimlerinden netice almış, Fransa ile borç anlaşması yapmış, Fransa basınında Türkiye lehine yazılar yazdırmıştır. Cavid Bey Balkan devletleriyle barışı sağlamak için toplanan Londra Konferansı'nda mali meseleler ile ilgili ikinci delege olarak katılmıştır. Cemal Paşa bu görevlendirmeden bahsederken Cavid Bey'i "İttihat ve Terakki'nin mali siyasetinin düzenleyicisi ve ruhu" şeklinde betimlemektedir.

Cavid Bey'in I. Dünya Savaşı'na Almanya yanında girilmesine dair 2 Ağustos 1914 tarihli Türk-Alman gizli Antlaşması'nın imzalanmasından aynı gün içerisinde haberdar olduğu anlaşılmaktadır. Aynı gün hazırlanan moratoryum (borç erteleme) metnini Sadrazam Said Halim Paşa'ya imzalatmaya gelen Cavid Bey, Weber Paşa'yı (Erich Paul Weber) orada beklerken görmüştür. Said Halim Paşa'nın makamında Enver Bey, Halil Bey ve Talat Bey de bulunmaktadır. Dışarıda bekleyen Talat Bey Cavid Bey'e bilgi vermemiş, içeriye girdiğinde Sadrazam Said Halim Paşa Almaya ile yapılan ittifak antlaşmasını okumuş ve düşüncelerini öğrenmek istemiştir. Cavid Bey böylesi büyük bir karara ilişkin düşüncelerini tereddütlü olduğundan cevap vermek için beklemek istemiştir. Bundan sonraki günlerde Cavid Bey maliyedeki son derece sıkışık vaziyet nedeniyle zor günler geçirmiştir. Cavid Bey diplomatik girişimlerde bulunduğu günlerde Heyet-i Vükela, kapitülasyonların kaldırılması için nota yazdırılması gündeme gelmiştir. 1 Ekim 1914'ten itibaren geçerli olmak üzere kapitülasyonların kaldırılması kararı yabancı elçilerin tepkilerini çekmiştir. Cavid Bey bu süreçte en çok da Alman sefiri (Hans Freiherr von) Wangenheim'in tavrının müttefik bir ülke elçisinden çok uzak olduğunu gözlemlemiştir. Cavid Bey savaşın Avrupa'da başladığı günlerde Deniz Kuvvetleri Bakanı Churchill'e mektup yazarak ittifak teklif etmişse de bu kabul edilmemiştir. Goeben ve Breaslau zırhlılarının Türk kara sularına girişi ve Karadeniz'e çıkarak Rus limanlarının bombalaması ve bu nedenle I. Dünya Savaşı'na girilmesi peşi sıra gerçekleşmiştir. Cavid Bey bu dönemde verilen kararlar ve atılan adımları onaylamamıştır. Seferberlik devam ederken Heyet-i Vükela'daki tartışmalarda Erkânı Harbiye 2. Reisi Hafız Hakkı Paşa'yı Almanya'ya göndererek en az 6 ay daha savaşa girmemek için müzakerede bulunmayı teklif ettiği anlaşılmaktadır. Zaman zaman aklından geçirdiği Maliye Nezareti'nden istifa etme düşüncesini Rus limanlarının bombardımanından sonra 3 Kasım 1914'te gerçekleştirmiştir. I. Dünya Savaşı yıllarında milletvekili olarak Hükümet tarafından kendisine danışılan konularda bilgi vermeye, mali konularda adeta gölge bir maliye bakanı gibi hizmet etmeye devam etmiştir. Cavid Bey'in istifası devlet erkânı arasında rahatsızlığa neden olmuştur. Kararından vazgeçmesi için Cemal Paşa bir mektupla kararının mesuliyetlerini

ortadan kaldırmayacağını kendisine yazmıştır. Cavid Bey savaş boyunca sık sık Almanya ve Avusturya'da temaslarda bulunmuştur. Savaşa girilmesinden sonra 23 Şubat 1915'te Almanya ve Avusturya'ya gitmiştir. Bu seyahatin amacı borç para bulmaktır. Almanlar Cavid Bey'e buradaki temaslarda Osmanlı Bankası'na el konulması hususunda taleplerini iletmışlerdir. Ziyareti kapsamında Müslüman Cezayirli ve Tunuslu esirleri de ziyaret etmiştir. Panislamizmle ilgili oldukça ilginç tespitleri olmuştur. Öyle ki bu kamplardaki konuşmalarına esirlerin ilgi göstermediğini görmüştür. Bu temalarını yaptığı günlerde İsviçre'ye de giden Cavid Bey'in Fransız Dışişlerinden yetkililer ile bir teması olduğu anlaşılmaktadır. Fransa'nın Osmanlı Devleti ile münferit bir barışa sıcak bakmayacağını bu temsilciye söylemiştir. Almanya'da İmparator II. Wilhelm'in davetlisi olarak onunla bir akşam yemeği yediği anlaşılmaktadır. Görüşmelerini tamamladıktan sonra 30 Nisan 1915'te Berlin'den ayrılmıştır. 20 Nisan 1915'te Avusturya-Macaristan Dışişleri Bakanı Stephan Burián von Rajecz ile bir istikraz mukavelenamesi imzalamıştır. Viyana, Bükreş'te bir takım mali görüşmeler yaptıktan sonra 10 Mayıs 1915'te İstanbul'a ulaşmıştır. İstanbul'da sadece 10 gün kaldıktan sonra tekrar Berlin'e borç anlaşması yapmak üzere yola çıkmıştır. 23 Mayıs'ta Berlin'e ulaşan Cavid Bey Talat Paşa'nın istediği altını alamamış ancak 10 milyon altın alabilmiştir. Ağustos 1915'e kadar Berlin'de kalan Cavid Bey görüşmelerini tamamladıktan sonra 8 Ağustos 1915'te İstanbul'a dönmek üzere yola çıkmış ve 19 Ağustos 1915'te İstanbul'a ulaşmıştır. 1915'in Aralık ayında piyasalardaki para sıkıntısını gidermek için Alman paralarının piyasada dolaşımına izin veren Heyet-i Vükela kararının uygulanmaması için önemli girişimlerde bulunmuştur. Bunun "bir felaket-i iktisadiye" olacağını düşünen Cavid Bey, önce Talat Bey sonra da Enver Paşa'yı ikna ederek Alman paralarının piyasada dolaşımını engellemiştir. 27 Mayıs 1916'da tekrar İstanbul'dan hareketle önce Viyana'da kısa bazı temaslarda bulunmuş ve 8 Haziran 1916'da Berlin'e ulaşmıştır. Buradayken tekrar Viyana'ya gitmiş, 3 Aralık 1916'da Berlin'e geri dönmüştür. Burada Alman maliyecilerle ve dışişleri yöneticileriyle görüşmeleri olmuş, alınacak istikrazın çerçevesi belirlenemeyince İstanbul'a dönmüştür. 9 Ocak 1917'de tekrar Berlin'e gelerek borçlanma konusunda görüşmelere başlayan Cavid Bey buradayken Sadrazam Said Halim Paşa istifa etmiştir. Talat Bey kabineyi kurma aşamasında Cavid Bey'e telgrafla Maliye Nezaretini kabul etmesini istemiştir. Talat Bey tarafından vekâleten idare olunan Maliye Nezareti 28 Kanunu-ı sani 1332/1917'de tekrar Cavid Bey'in uhdesine verilmiştir. Almanya'dan 10 Şubat 1917'de İstanbul'a dönen Cavid Bey Maliye Nezareti görevini ifa etmeye başlamıştır. Amerika Birleşik Devletleri'nin İtilaf Devletleri yanında savaşa girmesinden sonra Amerika ile ilişkilerin devam ettirilmesi konusunda Meclis'te ve İttihatçılar arasında görüşünü ortaya koymuştur. 19 Ağustos 1917'de Meclis'in yenilenmesi sonrasında da Cavid Bey Maliye Nazırı koltuğunu korumuştur. 1917 Ağustosunun sonunda mali meseleler ve borçlanma ile ilgili antlaşma yapmak için tekrar Berlin'e gitmiş burada Alman ileri gelenleriyle yaptığı görüşmelerden sonra 21 Eylül 1917'de İstanbul'a dönmüştür. Ancak yıl bitmeden Cavid Bey tekrar Almanya'ya gitmek zorunda kalmıştır. 25 Aralık 1917'de yola çıkan Cavid Bey önce Viyana'ya buradan da 2 Ocak 1918'de Berlin'e gelmiştir. Buradaki müzakere ve görüşmelerini tamamladıktan sonra yurda dönmüştür. Mehmet Reşad'ın vefatından sonra tahta Vahdettin'in geçmesiyle Talat Paşa, kabinesini yenilemiştir. Bu değişim olurken Cavid Bey Berlin'dedir. Bu ziyaretinde Almanya'dan 40 milyon lira değerinde borç anlaşması imzalamayı başarmıştır. 31 Ağustos 1918'te Berlin'den Viyana'ya gelmiştir. Burada bazı temaslarda ve basına demeç verdikten sonra 20 Eylül 1918'te İstanbul'a dönmüştür. Talat Paşa kabinesinin istifasıyla İzzet Paşa tarafından teşekkül olunan kabineye Maliye Nazırı olarak girmiştir. Kabinenin 10 Teşrinî sani 1334 (1918)'de istifası üzerine görevinden ayrılmıştır. Mütareke sürecinde Ahmed İzzet Paşa kabinesinde maliye nazırlığı görevini yeniden kabul etmiştir. Ancak Ahmed İzzet Paşa kabinesi çok kısa ömürlü olmuştur. 8 Kasım 1918'te kabinenin istifasıyla birlikte Cavid Bey'in de Maliye Nazırlığı son bulmuştur. Kısa bir süre sonra Düyun-ı Umumiye İdaresi Türk dayinler (Alacaklılar) vekilliğine seçilmiştir. Mütarekeden hemen sonra mebuslardan Fuat Bey bir öneride bulunmuş ve Said Halim Paşa ve Talat Paşa

hükümetlerinde görev alan bakanların Divan-ı Ali'de yargılanmasını istemiştir. Bunun üzerine Beşinci Şube Tahkikatı denilen ve 24 Kasım 1918 tarihinde Kütahya Mebusu Abdullah Azmi Efendi Reisliğinde söz konusu bakanlardan yurtta kalanların sorgulaması başlamıştır. Burada Cavid Bey'e icraatları ile ilgili sorular yöneltilmiş ve 24-25-26 Kasım 1918'de yapılan sorgusunda tüm sorulara cevap vermiştir. Bu yargılamadan bir sonuç alınamamıştır. Zaten Meclis-i Mebusan'ın dağılması üzerine sona ermiştir. Buradaki sorgulama yakın geçmişteki olaylara bir savunma niteliğinde de olsa Cavid Bey'in bakış açısını görmek açısından önemlidir. Diğer taraftan Damad Ferid Paşa Hükümeti'nin İngiltere ile olan teslimiyetçi ilişkilerinin bir etkisi olarak İttihatçıların yargılanmasına girilmiştir. Bunun üzerine Cavid Bey İstanbul'da bir süre saklanarak kalmış ve nihayetinde 30 Ağustos 1919'da İstanbul'dan ayrılmıştır. Fransa'ya oradan da İsviçre'ye kaçmıştır. Gıyabındaki yargılamada 15 yıl kalebentlik cezasına çarptırılmıştır. İsviçre'de bulunduğu dönemde ülkeden ayrılan İttihatçılarla iletişim kurmuştur. Talat Paşa ile yüz yüze görüşmüş, Enver, Cemal Paşalardan mektuplar almıştır. Bu mektuplar buldukları yerlerde içinde buldukları durum, geleceğe dair tasavvurlar bazen de para sıkıntısı ile ilgili olmuştur. Örneğin, Enver Paşa 12 Aralık 1919'da Cavid Bey'e yazdığı mektupta İstanbul'da kalan ailesinin zor durumundan bahsetmekte ve orta vadeli borç bulup bulamayacağını sormuştur. Bu mektuplar savaş sonrasının dram ve zorluklarını yansıtmaktadır. Diğer taraftan, Cemal Paşa hatıralarını 1920 Ocağında Cavid Bey'e göndermiş ve okumasını rica etmiştir. 23 Mayıs 1920'de tarihinde Berlin'e hareket eden Cavid Bey, ertesi gün Berlin'e ulaşmıştır. Mayıs 1920'nin son haftasında Edip Bey (Edip Servet Tör), Alman Wassermann Talat Paşa'yı görmüştür. Avrupa'da seyahatleri sürmüş, 5 Haziran 1920'de Viyana'ya gitmiş, burada eski sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa ile görüşmüştür. 8 Haziran'da Almanya'ya geri dönmüştür. Cavid Bey, Talat Bey ve Enver Paşa ile pek çok konuda mutabık görülmemektedir. Özellikle Bolşeviklerin işbirliğine güvenmemektedir. Roma'da İttihatçılar bir toplantı tertip etmek üzere 1920 Aralığında burada toplanmaya başlamışlardır. Bu toplantıya katılmak üzere Cavid Bey de 6 Aralık 1920'de Roma'ya gelmiştir. Buradaki toplantıya katılmak üzere Talat Paşa, Reşat Nihad Bey, Ahmed Rıza gibi isimler Roma'ya gelmiştir. Enver Paşa kendisi gelememiş Ziya Bey'i temsilcisi olarak yollamıştır. 16 Ocak 1921'de ilk toplantısını yapan İttihatçılar dört gün dört oturum yapmış tüm gelişmeler gözden geçirilmiştir. Cavid Bey Roma toplantısının yararlı olduğunu düşünmüştür. Diğer taraftan 6 Şubat 1921'de İtalya Başbakanı (Francesco Saverio) Nitti ile görüşmüş ondan Fransızların ikili oynadığını öğrenmiştir. Diğer taraftan 17 Şubat 1921'de Londra Konferansı'na katılmak üzere yollanan heyet Roma'ya gelmiştir. Cavid Bey, heyette bulunan Bekir Sami Bey, Yunus Nadi, Zekai Bey, Selim Sırrı Bey ile görüşmeler yapmıştır. Ayrıca İtalya ve Fransa ile yapılan imtiyaz antlaşmalarının imzalanmasında desteği ve yardımları olmuştur. Heyetle birlikte Londra'da görüşmelere katıldıktan sonra 27 Mart 1921'de Paris'e gelmiş burada (Henri) Poincaré ile de görüşmüştür. Türk heyetinin Ankara'ya dönüşünden sonra 28 Mart 1921'de Davos'a dönmüştür. Ağustos 1921'de Roma Sefiri Cami Bey, Salih Paşa'nın Roma'da olduğunu ve Bekir Sami Bey'in de buraya geleceğini yazmasından dolayı 26 Ağustos 1921'de Roma'ya gelerek Cami Bey ve Bekir Sami Bey ile görüşmüştür.

Cavid Bey İsviçre'de bulunduğu bu günlerde ilk evliliğini Şehzade Burhaneddin ile yapan Aliye Hanım'la 1921 yılında evlenmiştir. Cavid Bey ilk evliliğini Saniye Hanım ile yapmış Saniye Hanım 1909 yılında veremden vefat etmiştir. Bu evlilikten çocuğu olmamıştır. Cavid Bey ve Aliye Hanımı evliliklerinden Osman Şiar (Yalçın 1924-2010) dünyaya gelmiştir. Bu arada 26 Ekim 1921'de İsviçre'den Paris'e gelmiştir. Burada da görüşmeleri, mektuplaşmaları devam etmiştir. Cavid Bey'in Avrupa'da bulunduğu dönemde Talat Paşa, Bahaeddin Şakir, Cemal Azmi Beyler Ermeni kurşunuyla hayatını kaybetmişti. Cavid Bey'in de isminin Ermenilerin ölüm listesinde olduğu ifade edilmiştir. Ankara Hükümeti temsilcilerinin kendisi hakkında olumlu kanaatinin de etkisiyle 3 Temmuz 1922'de İstanbul'a 34 aylık ayrılıktan sonra dönmüştür. Düyun-ı Umumiye Dayınlar Vekilliği görevine başlamıştır. Bu günlerde çeşitli temasları olduğu anlaşılmaktadır. Velihaht Abdulmecid, İngiliz İstanbul Yüksek Komiseri (Horace George Montagu) Rumbold,

Tevfik Paşa, İzzet Paşa ile görüşmeleri olmuştur. Milli Mücadele'nin başarıya ulaşmasından sonra barış görüşmelerine İsmet İnönü önderliğinde giden heyete 11 Aralık 1922'de Lozan'a ulaşarak katılmıştır. Borçlanma meseleleri hakkında ileri sürdüğü görüşleri yüzünden İsmet İnönü ile aralarında anlaşmazlık ortaya çıkmıştır. Cavid Bey'in Düyun-ı Umumiye'de çalışıyor olmasından dolayı bu görevlendirmenin uygun olmadığı öne sürülmüştür. Lozan'da görüşmelerin devam ettiği günlerde Cavid Bey'in Fransızlarla olan yakın diyalogu ve borçların taksimi konusunda Türk delegasyonunun aksine olan düşünceleri kendisi hakkında şüpheleri arttırmıştır. 1923'de seçim hazırlıklarının devam ettiği günlerde Cavid Bey'in evinde aralarında Kara Kemal, Şükrü Bey, Mehmed Canbolat, Hüseyin Cahit Bey, Dr. Nazım, Rahmi Bey'in de bulunduğu bir toplantı yapılmıştır. Sabah ve öğleden sonra olmak üzere iki oturum şeklinde gerçekleştirilen toplantıyı Mehmed Cavid Bey yönetmiş, 9 maddelik bir program hazırlanmıştır. Bu toplantı İstiklal Mahkemesi yargılamasında gündeme gelmiş, suçlamaların temelini oluşturmuştur. Evladı Şiar'ın doğumuyla onun için günlük, nasihatler içeren bir defter tuttuğu görülmektedir. Bu defterde günün gelişmelerine dair düşüncelerini de yazmıştır. Oğlunun doğumu şerefine evinde verdiği davetlere Halide Edip ve Adnan (Adivar) da katılmıştır. 3 Mart 1925'te Şeyh Sait İsyanı'nın patlak vermesi, Fethi Bey'in yerine İsmet İnönü'nün gelmesi Cavid Bey'in kaygılarını arttırmıştır. Cavid Bey bu yılın Ekimi'nde Kamus-ı Mali isimli kitabını yazmaya başlamıştır. 1925'de Büyükkada'da ailesiyle kaldı. İzmir'de Mustafa Kemal Paşa'ya yönelik yapılması planlanan suikast planının açığa çıkması sonucunda başlatılan tutuklamalar kapsamında Cavid Bey de 19 Haziran 1926'da tutuklanmışsa da aynı gün serbest bırakılmıştır. Ancak ertesi gün akşam sekizde polisler tekrar gelmiş ve Cavid Bey'i tutuklamışlardır. İzmir'deki İstiklal Mahkemesi'nde yargılanmak üzere önce İzmir'e götürülmüş fakat burada dosyaları ayrılarak Ankara'da yargılanmaları kararlaştırılmıştır. Ankara'da İttihatçıların yargılanmasına 2 Ağustos 1926'da Cavid Bey'in yargılanmasına 10 Ağustos 1926'da başlanmıştır. Cavid Bey, Ankara'da tutuklu kaldığı günlerde Aliye Hanıma hemen her gün mektup yazmış, ancak tutukluluğuna dair detaylı çözümler yapmamıştır. Mektuplarından tutukluluğu sonucunda serbest bırakılacağını düşündüğü anlaşılmaktadır. Ancak Ankara Divan-ı Harbi'nin 26 Ağustos 1926 tarihli kararı gereğince (Teşkilât-ı Esâsiyye Kanunu'nu tamamen veya kısmen değiştirmeye ve kaldırmaya, Büyük Millet Meclisi'nin görevine son vermeye teşebbüs) aynı gün Ankara'da idam olunmuştur. Cavid Bey'in idamının İttihatçıların faaliyetleri içerisinde önemli bir isim olması ve uygun şartların oluşmasını bekleyen grubun dışında olmaması nedeniyle gerçekleştiği düşünülebilir.

Kişiliği hakkında hemen bütün yazarların ortak tespiti Cavid Bey'in hatipliği ve kıvrak zekasıyla dikkat çektiği şeklindedir. Ayrıca çalışkan ve iş ciddiyeti olan bir kişilik olarak tasvir edilmektedir. Osmanlı Devleti'nin son çeyreğinde görev alan devlet adamları içerisinde Cavid Bey mali politikaları ve maliyedeki ıslahatları ile önemli bir yer edinmiştir. Gelir-gider bilançolarının Meclis'e sunulması, Maliye bürokrasisinin, evrak işlerinin azaltılması, İaşe Nezareti'nin kurulması gibi önemli değişimler onun bakanlığı devresinde olmuştur. İktisat ve istatistik alanında Avrupa'daki gelişmelerin Osmanlı Devleti'ne aktarılmasına öncü olmuştur. Osmanlı liberallerinin temsilcisi olan Cavid Bey, ekonomiye devlet müdahalesine ve korumacılığa sert biçimde karşı gelmiş, serbest ticareti engelleyen tüm yaklaşımları reddetmiştir. Cavid Bey'in günlükleri (orijinali TTK Arşivi'ne oğlu Şiar Yalçın tarafından satılmıştır) Tanin'de 11 Ağustos 1945'den 22 Aralık 1946'ya kadar yakın dostu Hüseyin Cahit Yalçın tarafından bir takım konularda seçici davranılarak tefrika edilmiştir. Bu tefrikalar Osman Selim Kocahanoğlu tarafından Felaket Günleri 1-2 olarak neşredilmiş ve en nihayetinde günlüklerin tamamı 2014-2015'de Hasan Babacan ve Servet Avşar tarafından Meşrutiyet Ruznamesi ismiyle birebir çevrilerek 4 cilt halinde neşredilmiştir.

Eserleri: *İlm-i İktisad*, toplam dört cilt, 1900'den itibaren 1476 sayfa şeklinde neşredilmiştir, *Ma'lumat-ı İktisadiyye*,

Dersaadet, Fenaat Matbaası, 1329. (Eserin baş kısmında eserin İdadi mekteplerinin en son müfredat programlarına uygun hazırlandığı belirtilmektedir) Kitaplar dışında Aralık 1908-Ağustos 1910 arasında 24 sayı olarak yayınlanan Ulum-ı İktisadiyye ve İctimaiyye Mecmuasının müdürü ve yazarlarından birisi olarak yazılarını, 1908 öncesinde *Sabah*'ta, sonra da *Tanin* gazetelerinde yayınlamıştır.

Ü. Gülsüm POLAT

KAYNAKÇA

AKŞİN, Sina, **Jön Türkler ve İttihat ve Terakki**, İmge Kitabevi, Ankara 2001.

BARDAKÇI, Murat, **Enver**, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 1. Basım, İstanbul 2015.

BARDAKÇI, Murat, **İttihadçı'nın Sandığı**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2013.

BAYUR, Yusuf Hikmet, **Türk İnkılâbı Tarihi**, C. II, Kısım I, TTK Yay., Ankara 1991.

Cavid Bey İdam Mahkûmunun Eşine Yazdığı Son Mektuplar. Truva Yay., İstanbul 2020.

Cavid Bey, **Meşrutiyet Ruznamesi**, C. I, (Haz. Hasan Babacan, Servet Avşar), TTK Yay., (Ankara 2014.), C. II, III, IV, (Haz. Hasan Babacan, Servet Avşar), TTK Yay., (Ankara 2015)

Cemal Paşa, **Hatıralar**, (Haz. Alpay Kabacalı), Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul 2006.

EROĞLU, Nazmi, **İttihatçıların Ünlü Maliye Nazırı Cavid Bey**, Ötüken Yay., İstanbul 2008.

İLKİN, Selim, "Mehmed Cavid Bey", **DİA**, 7. Cilt, s. 175-176.

KOCAHANOĞLU, Osman Selim, **İttihat-Terakki'nin Sorgulanması ve Yargılanması (1918-1919)**, Temel Yay., İstanbul.

KÜÇÜK, Cevdet, "İstiklâl Mahkemeleri", **DİA**, C. 23, İstanbul 2001, s. 350-355.

Maliye Nazırı Cavid Bey-**Felaket Günleri, Mütareke Devrinin Feci Tarihi**, Temel Yay., İstanbul 2000.

ÖZYÜKSEL, Murat, "İkinci Meşrutiyet ve Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman-İngiliz Mücadelesi", **İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, No:38 (Mart 2008).

PAKALIN, Mehmed Zeki, **Sicill-i Osmanî Zeyli**, IV. Cilt, (Yay. Ha. Hava Selçuk), TTK Yay., Ankara 2008.

Şiar'ın Defteri, (Yay. Haz. Şiar Yalçın), İletişim Yay., İstanbul 1985.

TOPRAK, Zafer, **Türkiye'de Milli İktisad 1908-1918**, 1. Basım, Homer Kitabevi, İstanbul 2003.

TOPRAK, Zafer, **Türkiye'de Milli İktisat (1908-1918)**, Yurt Yayınları, İstanbul, 1982.

TUNAYA, Tarık Zafer, **Türkiye'de Siyasal Partiler**, C. III, ***

TUNCER, Polat, "İttihatçı Cavid Bey (Liberal Mazlum)", **Liberal Düşünce**, Bahar 2004.

TUNÇAY, Mete, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)**, Ankara 1981.

YENEN, Alp. **The Young Turk Aftermath: Making Sense of Transnational Contentious Politics at the End of**

the Ottoman Empire, 1918-1922, PhD thesis, University of Basel, 2016; published online in 2019.
<https://doi.org/10.451/unibas-007110817>.

ZÜRCHER, E. J., **Milli Mücadelede İttihatçılık** , (trc. Nüzhet Salihođlu), İstanbul 1987.

21/11/2024 tarihinde <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/mehmet-cavid-bey-1875-1926/?pdf=3917> adresinden erişilmiştir